

ОДНОСИ ИЗМЕЂУ ПАШИЋЕВЕ ВЛАДЕ И СРПСКИХ ОПОЗИЦИОНИХ ГРАЂАНСКИХ СТРАНАКА ПОСЛЕ ГОВОРА Л. ЏОРЏА И ВИЛСОНА

У току првог светског рата (1914—1918) између радикала и других српских грађанских странака није било никаквих неслагања у погледу сардржине спољне политике. И једни и други сматрали су да је циљ српске спољне политике ослобођење и уједињење свих Срба, Хрвата и Словенаца и да се тај циљ може постићи само наслоном на савезнике Србије. Када је 1917. године престала постојати коалициона, а образована хомогена радикалска влада на челу са Николом Пашићем ⁽¹⁾ странке које су прешле у опозицију и даље су имале исте циљеве али нису биле задовољне радом новообразоване владе на спровођењу те политике. Баш су говори председника енглеске владе Д. Лојд Џорџа и председника САД В. Вилсона, које су они одржали 5. одн. 8. јануара 1918. и, — у којима су изнели ратне циљеве савезника одн. услове под којима би се могао закључити мир — учинили да опозиција енергично иступи против владиног рада.

У говору Л. Џорџа ⁽²⁾ односно посланици В. Вилсона ⁽³⁾ значајна су за решење југословенског питања она места у којима се с једне стране предвиђа рестаурација Србије и Црне Горе а с друге давање аутономије народностима у Аустро-Угарској.

Ови говори изазивали су код представника опозиционих странака не само тежак утисак већ и огорчење на Пашића и владу „због рђаво вођене спољашње политике“. То потврђује, између осталог, и телеграм, који је Алексић, начелник министарства унутрашњих дела, упутио из Париза 15./2. I 1918. министру унутрашњих дела Љ. Јовановићу у Солун, у коме се каже да се прваци опозиционих странака „спремају да пошаљу, ако до сада нису и учинили, депешу престолонаследнику у којој ће тражити сазив Скупштине што пре“ ⁽⁴⁾.

Тај телеграм упућен је дан раније председнику владе Николи Пашићу и у њему представници опозиционих странака, пошто констатују да је „наша национална ствар ушла... у страховиту кризу, која извесно није последња, и која не само осујећава наше национално уједињење, но и

(1) 5. XII/22. XI 1914. уместо дотадашње хомогене радикалске владе образована је у Нишу коалициона влада састављена од представника радикала, самосталних радикала и напредњака. Ова коалициона влада дала је оставку јуна 1917. због иступања из ње представника самосталних радикала и напредњка. До њиховог иступања из владе дошло је због неслагања у питању помиловања осуђених на Соаунском процесу. По оставци коалиционе владе мандат за састав нове хомогене радикалске владе добио је Никола Пашић који је онда образовао хомогену радикалску владу која се налазила на управи земље и у периоду у коме су се одигравали догађаји о којима говоримо у овом нашем раду. -- Грађанску опозицију у српској Народној скупштини сачињавали су у то време: самостални радикали, напредњаци, либерали и радикалски дисиденти.

(2) *Грађа о стварању југословенске државе* (1. I — 20. XII 1918) Приредили др Драгослав Јашковић и др Богдан Кирџман. — Институт друштвених наука, Београд 1964. — док. бр. 2. Лондон, 5 I — Из говора Д. Лојд Џорџа представницима Трејд Јуниона.

(3) *Грађа...* док. бр. 7. Вашингтон, 8. I — Програм светског мира у 14. тачака. — Из Вилсонове поруке Конгресу САД.

(4) *Грађа...* док. бр. 22. Париз, 15./2. J — Начелник Алексић — министру унутрашњих послова Кр. Србије.

угрожава целокупност старих граница Србије пре свога рата, па и њен државни опстанак” и да је из тих разлога потребно да Народна скупштина манифестује „свој велики бол и бригу” и увери савезнике „да би решење српскога питања, како је изнето последњим изјавама наших савезника о циљевима рата, била непоправива несрећа равна смрти једног јуначког али лојалног народа”, траже од владе да одмах сазове у Француској Народну скупштину коју би отворио регент Александар јер „прошла Скупштина држана на Крфу, изолована од света, остала је без икаквих моралних последица по интересе наше нације, које би једино могла имати да је сазвана била у пријатељској земљи.” — „Зато инсистирамо — каже се на крају телеграма — за сазив Скупштине само у Француској. Не само критичност момента данашњице, већ и догађаји који ће наступити, захтевају стално бављење народних представника и политичких људи у средишту савезничке полигичке акције” (5).

Зашто су опозициони посланици захтевали хитан сазив Скупштине у Француској види се исто тако добро и из говора који је један од потписника горњег захтева Марко Трифковић, председник Клуба независних посланика радикалне странке, одржао у Скупштини 1. IV/19. III 1918. у оквиру дебате о владиној декларацији о спољној политици: (6).

„... после говора два велика државника савезничких земаља ... — каже Марко Трифковић — ми смо потпуно јасно видели у каквом се критичном стању налази наше национално питање ...

Ми смо... тада видели, да Влада није умела да објасни и расветли Савезницима наш национални проблем. Ми смо тада видели да је Влада пропустила да увери Владе Савезничке да победа великих принципа права, слободе и демократије, за коју ти велики демократски народи проливају своју драгоцену крв, да победа баш тих принципа неминовно захтева ослобођење и уједињење нашега народа, да је то управо логичка последица победе тих начела.

... сматрали смо за своју посланичку дужност да се депешом обратимо Председнику Народне Скупштине и Председнику Владе и да тражимо одмах сазив Народне Скупштине, на оном месту где ће глас наш најбоље да се чује и где ће јаук бола нашега најсилније да одјекне и велика забринутост наша за нашу будућност да се најбоље разуме и најтоплије прими.

То је... била племенита, велика и пријатељска Француска“.

Као што се из Трифковићевог говора види захтев за сазивање Скупштине у Француској упутили су опозициони посланици и председнику Народне скупштине А. Николићу. О томе да је А. Николић примио поменути захтев известио је (из Нице 16. I 1918) министра унутрашњих дела Љубу Јовановића, делегат тог министарства Пауновић (7). На овај телеграм одговорно је Пашић одмах сутрадан А. Николићу да је примио депешу Триф-

(5) *Грађа*... док. бр. 21. Париз, 14./1. I 1918. — Посланици опозиционих странака српске Народне скупштине — Н. Пашићу.

(6) *Стенографске белешке Народне скупштине сазване указом од 12. јула 1914.* у ванредан сазив у Нишу, а указом од 16. јула 1916. ради продужења седница у вароши Крфу. Ол. 69—95. састанка од 12. II до 14. IV 1918. год. Крф. 1918. — Види говор М. Трифковића који је он одржао у Скупштини 1. IV/19. III 1918. г. у оквиру дебате о владиној декларацији о спољној политици.

(7) *Грађа*... док. бр. 21. у напомени. Свет. Пауновић — Љуби Јовановићу.

ковића и другога, да ће му одговор који је влада упутила Трифковићу доставити а да је влада донела одлуку да „Скупштину треба сазвати за 30. јануар (12. фебруар п.н.) на Крфу“⁽⁸⁾.

Према томе, влада је на захтез опозиције одговорила да је донела одлуку да Скупштину сазове половином фебруара (по новом календару) на острву Крфу.

Како су представници опозиције примили владин одговор, како су га тумачили и шта је она, по њиховом мишљењу, требало да учини после говора Л. Џорџа и В. Вилсона, види се такође из поменутог говора Марка Трифковића:⁽⁹⁾

„На жалост, Влада се није одазвала позиву. Њен одговор на нашу депешу, којом смо тражили сазив Скупштине, далеко је од тога да нас умири. Садржина тога одговора морала је забринути и узбудити и најравнодушнијег Србина.

Из тога одговора... јасно се види да је влада само отворено признала свој потпун неуспех који је она претрпела у питању наше националне ствари. У место да *једино још својом оставком покаже своје схватање парламентарне и националне дужности*, она нас је позвала на Крф, на ово острво, које је одвојено од политичких савезничких центара...“

Али исто тако на какав је пријем наишао владин одговор одн. њен сазив Скупштине на Крфу, види се не само из телеграма отправника послова српског посланства у Паризу Стефановића који је он 19/6. I 1918. упутио Пашићу и у коме каже: „Примили су на знање али изгледа да су незадовољни“⁽¹⁰⁾ већ и из Николићевог телеграма Пашићу⁽¹¹⁾, у коме га извештава да је саопштио посланицима у Ници његов позив.

„Од посланика овде у групи радикала — јавља Николић Пашићу — неки сматрају позив изненадан и да не оставља довољно рока за уређивање потребних послова. Неки износе идеју да би иностраној политици потребну манифестацију могла дати и једна у Француској одржана конференција посланика, а рад скупштине да остане за доцније време. У осталим групама солидарношћу се осим Павићевића с мњењем да је Француска боље место и чине владу одговорном за позив на Крф, говоре да би се скупштина у Француској ограничила на питања инострана, а на Крфу ће расправљати многа унутрашња“.

Из овог Николићевог телеграма се између осталог види да је опозиција сматрала да Скупштина, после говора савезничких државника, треба да се посвети само спољашњим питањима одн. да она решавање својих спорова с владом у погледу унутрашњих питања одлаже за касније.

Одговарајући опозицији — на крају дебате која се о владиној декларацији о спољној политици водила у Скупштини на Крфу последњих дана марта и у првој половини априла — Пашић је, између осталог, говорио и о захтеву представника опозиције да се Скупштина сазове у Француској

(8) *Грађа*... док. бр. 21. у напомени. Солун, 17./4. I — Пашић — Пауновићу.

(9) Као нап. б).

(10) *Грађа*... док. бр. 21. у напомени. Париз, 19./6. I — Стефановић — Пашићу.

(11) *Грађа*... бр. 21. у напомени. Депеша министра Љ. Јовановића из Солуна, 24./11. I.

као и о томе зашто влада није хтела прихватити тај захтев. У својим говорима он истиче да је опозиција после говора А. Џорџа и В. Вилсона захтевала сазив Скупштине у Паризу „да дамо тамо доказа, како смо револтирани, како наши интереси нису потпуно истакнути били и, како се олако прелазило преко нас, и да смо услед тога дужни били да манифестујемо наше незадовољство и истакнемо наше националне захтеве...“ али да по његовом мишљењу не би урадили добро да смо поступили онако како су предлагали Трифковић и другови. „Како би одјекнуо наш протест код народа у Француској и Енглеској — пита Пашић — код народа ради кога су држали Џорџ и Вилсон онакве говоре?...“ — После два дана, у свом другом говору, Пашић каже да су опозициони посланици захтевали као и чланови Југословенског одбора да се Скупштина држи у Француској, али да је он одговорио да није могуће сазвати Скупштину ни у Паризу а ни на другом месту ако се претходно не би добила дозвола државе на чијој територији би се Скупштина држала (12).

Одговарајући Пашићу, Трифковић каже да није тачно Пашићево тврђење да је опозиција хтела да у Паризу демонстрира против говора А. Џорџа и В. Вилсона и да се то нигде у њиховом захтеву за сазивање Скупштине у Паризу не каже (13).

„Немамо ми шта да демонстрирамо — каже Марко Трифковић — ни противу господина Лојда Џорџа, ни противу господина Вилсона... Ми смо посланици Српскога Народа, и ми имамо да се револтирамо противу рада или нерада Српске Владе... и критикујући тај рад, или нерад, ...ми упознајемо тај страни свет, и те наше пријатеље, да ова Влада није задовољна жеље и тежње Српскога Народа и да није заступала добро нашу националну ствар...“

На другу Пашићеву констатацију да је прво требало добити сагласност државе у којој би се Скупштина држала, Трифковић је такође одмах одговорио да је француска влада нудила за српску владу и Скупштину у Екс ан Провансу.

Међутим, говори великих савезничких државника оставили су тежак утисак не само на српску опозицију већ и на саму српску владу која је 17/4. I 1918. упутила савезничким владама протесну ноту (14) а исто тако и на целу југословенску емиграцију.

Два дана после објављивања Вилсоновог „Програма светског мира у 14 тачака“ тј. 10. јануара председник Југословенског одбора Др Анте Трумбић упутио је престолonasледнику Александру, председнику српске владе Николи Пашићу и председнику Народне скупштине Андри Николићу телеграм, у коме прво констатује да говори Лојда Џорџа и В. Вилсона у којима су изнети ратни циљеви савезника одн. услови под којима би се могао закључити мир „значе да Енглеска и Америка не прихватају барем у овом часу рјешење нашега питања у смислу ослобођења и ује-

(12) *Стенографске белешке Народне скупштине...* Види дебату о владиној декларацији о спољној политици.

(13) Као напомена 12).

(14) *Грађа...* док. бр. 25. Солун, 17./4. I — Н. Пашић — Савезничким владама.

дињења него у смислу рестаурације Србије и Црне Горе и аутономије у оквиру Аустро-Угарске“ па истиче „да не смијемо клонути духом него се ставити енергично на посао е да свим уједињеним народним снагама манифестујемо захтјеве нашега народа, јер наш народ по својим представницима мора да буде први фактор у овом питању“. Из тих разлога он је српској влади предлагао: 1) да „сазове општу скупштину на коју би били позвани сви посланици српске скупштине, југословенски и црногорски одбор у цјелини, представници свих наших организација у Америци и оних омладинских солидних организација и представници војске и добровољаца“ и која би имала „да манифестује националне захтјеве нашега народа као цјелине“, 2) да ову општу скупштину отвори и закључи престолонаследник Александар и 3) да се она сазове у Паризу или Лондону „ради јачега дјелства које не би могло да буде довољно кад би се скупштина сазвала на Крфу или Солуну, који су далеко и изван живота интернационалне политике“ (15).

Са своје стране, Трифковић и другови су поводом говора А. Џорџа и Вилсона — као што смо то већ показали — тражили од владе: 1) да одмах сазове Народну скупштину како би се манифестовали „наш велики бол и брига и наша права и жеље“, 2) да се Скупштина састане „само у пријатељској Француској“ јер по њиховом мишљењу „прошла Скупштина држана на Крфу, изолована од света, остала је без икаквих моралних последица, по интересе наше нације које би једино могла имати да је сазвана била у пријатељској земљи“ и 3) да Скупштину отвори престолонаследник Александар „чије би присуство у овим моментима било веома потребно и корисно“.

Иако су Трифковић и другови захтевали од владе сазив српске Народне скупштине, а Трумбић предлагао сазивање опште југословенске скупштине, Пашић је — имајући пред собом захтев опозиције и предлог Југословенског одбора — налазио у њима неке „исте мисли“ па је из тих разлога веровао да је постојала сарадња српске опозиције са Југословенским одбором при предлагању сазива опште скупштине. — На крају свог телеграма којим је 17. I 1918. одговорио Југословенском одбору на предлог за сазивање опште скупштине, Пашић каже: „Нека Париз (српски посланик у Паризу) саопшти Марку Трифковићу и осталим шефовима опозиције овај одговор који смо дали Југословенском одбору у Лондону, поводом депеше коју је упутио српској влади и у којој износе исте мисли које су изнесене у депеши Марка Трифковића и других опозиционара“ (16).

Четири дана после Пашићевог одговора на предлог Одбора да се сазове општа скупштина Трумбић је у телеграму упућеном престолонаследнику Александру, влади Србије и А. Николићу поред осталог тврдио да српска опозиција није сарађивала с Југословенским одбором при предлагању сазива опште скупштине. „Одбор је обазнао из владиног одговора да су Марко Трифковић и други *опозиционари* упутили влади депешу у ко-

(15) *Грађа*... док. бр. 11. Лондон, 10. I — А. Трумбић — Престолонаследнику, Н. Пашићу и А. Николићу.

(16) *Грађа*... док. бр. 27. Крф, 17. I — Н. Пашић — Југословенском одбору.

јој износе исте мисли које и одбор. Чињеница да су се те мисли појавиле одвојено и истовремено не само код нашега одбора, него и у другим политичким круговима, доказ је који говори у прилог њима“ (17).

Као што смо горе већ видели, у току дебате о владиној декларацији о спољној политици Пашић је говорио и о захтеву опозиције јануара месеца да влада сазове Скупштину у Француској (18). На оно што је Пашић том приликом изјавио, одговорио је одмах Марко Трифковић, демантујући да је постојао споразум између опозиције и Југословенског одбора при предлагању опште скупштине. Међутим, из онога што је тада рекао могао би се извести закључак да су представници опозиције били сагласни са самом идејом о сазивању опште скупштине. „... Оно што смо тражили из Париза... — казао је том приликом Марко Трифковић — то су исто, без икаква споразума са нама, тражили и Југословени из Лондона... — Ни Југословени нису добили конференцију коју су тражили са Народном Скупштином да заједнички изведемо наше манифестације... — Колико ли би боље било да смо ми са Југословенима могли држати ону конференцију коју су они тражили, и да је наша Скупштина могла бити где год у Француској“.

Да ли је у овом питању опозиција стварно сарађивала с Југословенским одбором или није, не може се за сада утврдити.

У сваком случају оно што можемо констатовати јесте то да опозиција после говора савезничких државника постепено заштрава напад на Пашића и владу због југословенског питања, одн. „неуспеха који је она (влада) претрпела у питању наше националне ствари“, констатујући да влада није учинила све како би убедила савезнике у праведност тежњи Србије за уједињењем свих Југословена.

У свом писму упућеном Југословенском одбору 30. I 1918. Пашић образлаже одбијање Трумбићевог предлога за одржавање опште скупштине, али износи, између осталог, и разлоге због којих је влада одлучила да Скупштину сазове на Крфу. Према Пашићу, једна група посланика која се налазила у Француској изразила је била жељу да се влада пресели у Француску а Скупштина сазове „у Паризу или којем другом месту где је пулсирање политичког живота“. Међутим, неки други посланици се са оним нису хтели сложити „него су тражили да Краљевска Влада и народни посланици буду што ближе Круни и српској војсци и због тога Краљевска Влада била је решила да се пресели у Солун“. Из тих разлога требало је да се и скупштинске седнице држе у Солуну. — У току саветовања која је влада имала са посланицима на Крфу и у Солуну, посланици и са Крфа ставили су до знања влади да не желе напуштати Крф и нићи у Француску и да, пошто је Скупштина краљевим указом сазвана на Крфу, желе да се и њене седнице држе на Крфу. Посланици који су се налазили у Солуну пристаји су доћи на Крф „ако се Скупштина према првом решењу не држи у Солуну“, али су истовремено изјавили да „никако неће ићи преко мора ако Српска Влада не удеши њихово путовање преко

(17) *Грађа*... док. бр. 29. Лондон, 21. I — Југословенски одбор — Престолонаследнику Александру, влади Србије и А. Николићу.

(18) *Стенографске белешке*... Види дебату о владиној декларацији о спољној политици.

Санџи Каранти“. Влада је онда одлучила да Скупштину сазове на Крфу јер је сматрала да посланици са Крфа и они из Солуна не би дошли у Париз и из тих разлога Скупштина не би имала погребан кворум⁽¹⁹⁾.

Као што смо видели, говори Л. Џорџа и В. Вилсона оставили су на нашу опозицију тежак утисак. По њеном мишљењу, гледишта великих савезничких државника на решење југословенског питања, која су они изнели у својим говорима, последица су „рђаво вођене спољне политике“ од стране владе.

После говора савезничких државника опозиција је сматрала да влада није све учинила да убеди савезнике у праведност наших тежњи за ослобођењем и уједињењем, које су уједно и у складу са принципима самоопредељења, слободе и демократије које су они прокламовали. Пошто, по њеном мишљењу — после говора Л. Џорџа и В. Вилсона — изгледи за правилано решење југословенског питања нису постојали, она је сматрала за своју дужност да захтева од владе хитан сазив Народне скупштине у Француској. Народна скупштина би ту, „у средишту савезничке политичке акције“ могла допринети томе да савезници схвате оправданост наших захтева за ослобођењем и уједињењем.

На захтев опозиције влада је одговорила да је донела одлуку да сазове Скупштину, али не у Француској већ на Крфу.

Опозиција је због владиног одговора била и незадовољна и забринута. Револтирана нерадом владе, она је захтевала сазивање Скупштине у Француској у уверењу да би се Скупштина у овој савезничкој земљи посветила само питањима спољне политике, док би се на Крфу бавила и унутрашњим питањима чије решавање је требало, по њеном мишљењу, одложити за касније.

Оно што желимо на крају да подвучемо јесте то, да опозиција ни тада, после говора Л. Џорџа и В. Вилсона, не критикује владину политику ослањања на савезнике Србије. Она критикује владу што није све учинила да савезници усвоје наше оправдане захтеве за правилним решењем југословенског питања, одн. уједињењем свих Срба, Хрвата и Словенаца.

У току скупштинског заседања 1918. године на Крфу опозиција је, — посебно у оквиру дебате о владиној декларацији о спољној политици и циљевима рата као и приликом расправљања о владином законском предлогу о ванредним кредитима у износу од 250 милиона динара — стално истицала да је циљ спољне политике Србије уједињење целокупног нашег троименог народа“, да је политика сарадње са савезницима „политика неопходности“ и да је, према томе, и опозиција за ту политику, али да се она не слаже с начином на који је влада спроводи. По њеном мишљењу, такав начин вођења спољне политике имао је за последицу да савезници нису убеђени у оправданост наших захтева за ослобођењем и уједињењем. Из тих разлога она је захтевала „рационалније и енергичније“ спровођење политике која би могла довести до остварења националних циљева Србије.

Драгош Јевтић

(19) *Грава*... док. бр. 50. Крф, 30. I — Н. Пашић — Југословенском одбору.